

**Václav Cílek,
Viktor Mačura
a kolektiv**

DOKOŘÁN

Stromy mě znají jménem

**Kniha o přírodních
a léčivých zahradách**

Viktor Mačura, Eva Mačurová, Zdeněk Buzek,
Mojmír Vlašín, Martina Hrnčířová, Václav Cílek,
Jana Bochníčková, Jindřiška Bumerlová,
Dana Křivánková, Žaneta Šišková, Vít Zavadil,
Ivo Dostál, Jiří Adamovič, Roman Kroufek,
Jiří Návara a kolektiv dm drogerie

Stromy mě znají jménem

**Kniha o přírodních
a léčivých zahradách**

DOKOŘÁN

Obálka: Přírodní zahrada v Mutišově
(foto J. Bochníčková).

Václav Cílek, Viktor Mačura a kolektiv

Stromy mě znají jménem

Kniha o přírodních a léčivých zahradách

Copyright © Jiří Adamovič, Jana Bochníčková, Jindřiška Bumerlová, Zdeněk Buzek, Václav Cílek, Ivo Dostál, Martina Hrnčířová, Dana Křivánková, Roman Kroufek, Viktor Mačura, Eva Mačurová, Jiří Návara, Žaneta Šišková, Mojmír Vlašín, Vít Zavadil, kolektiv dm drogerie 2021

Photography © Václav Cílek, Kristýna Cílková, Jana Bochníčková, Zdeněk Buzek, Ivo Dostál, Roman Kroufek, Dana Křivánková, Viktor Mačura, Eva Mačurová, Zdeněk Parkán, 2021

Illustrations © Karla Křenková, Zdeňka Sůvová, Karel Valter – dědicové, 2021

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické).

Odpovědná redaktorka Klára Soukupová.

Obálka (s použitím fotografie Jany Bochníčkové), grafická úprava, sazba a konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2021 nakladatelství Dokořán, s. r. o., Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz, jako svou 1111. publikaci (358. elektronická).

ISBN 978-80-7675-030-2

Obsah

ÚVOD Zahrada prince Charlese	13
ČÁST I. Stručné dějiny zahrad a přírodního myšlení	17
Neexistovala civilizace, která by nepotřebovala vytvářet zahradu (Eva Mačurová, Václav Cílek, Mojmír Vlašín)	19
Z dějin organického myšlení (Eva Mačurová, Václav Cílek, Mojmír Vlašín)	49
Na lovu s duchy – čínské a japonské zahrady (Václav Cílek)	75
ČÁST II. Jak se dělá přírodní zahrada?	89
Malý kousek krajiny (Eva Mačurová, Václav Cílek, Mojmír Vlašín)	91
Tradiční ovocné druhy a odrůdy v přírodní zahradě (Zdeněk Buzek)	113
Nikdo nezahradničí sám pro sebe: o ptačích sněmech a jezírkách pro žáby (Vít Zavadil)	131
ČÁST III. Příběhy přírodních zahrad	145
Příběh starého lomu: nechte tvořit přírodu (Viktor Mačura)	147
Venkovský příběh: zahrada plná života (Jana Bochníčková)	171
Příběh malé zahrady na Kamenné (Dana Křivánková)	179
Příběh botanické zahrady v Táboře (Jindřiška Bumerlová, Žaneta Šišková)	191
Příběh firemní zahrady: nic není nemožné aneb přírodní zahrada v centru velkoměsta (Kolektiv dm drogerie v Českých Budějovicích)	203
Červenka Mařenka aneb Náš život s přírodní zahradou (Ivo Dostál)	215
Příběh Boží zahrady u Stvolínek a jejího tvůrce Rudolfa Korba (Jiří Adamovič)	229
ČÁST IV. Léčivé zahrady, kameny, stromy	
a malý kousek nekonečna	233
Uzdravovat svět: psychologie zahrad (Martina Hrnčířová)	235
Léčivé a terapeutické zahrady (Václav Cílek)	267
Zahrady mateřských škol (Roman Kroufek)	283
Filozofie zahrad (Václav Cílek)	289
Planeta a já: zahrada v antropocénu (Václav Cílek)	293
Poděkování a ediční poznámka	301
Literatura	303
Barevná příloha	309

Tuto knihu věnujeme všem průkopníkům a zahradníkům přírodních, permakulturních, léčivých a školních zahrad. Prvním průkopníkem hnutí, které vedlo k našim přírodním zahradám, byl ve Stvolínkách na Českolipsku ještě na sklonku 19. století Rudolf Korb (1845–1925). Mnoho ze současných přírodě blízkých zahradníků roky vytrvale a nezištně zvelebují své i komunitní pozemky a vytváří základy nových vztahů k celému okolnímu prostředí. Za všechny jmenujme Helenu Vlašínovou (1953–2017). Byla tak skromná a obětavá, že se ztratila bez jakéhokoliv ocenění. Mnoho let přednášela na Mendelově univerzitě i různým sdružením o přírodních a permakulturních zahradách. Napsala knihu *Ždravá zahrada* (vydání 2006, 2013, 2014) a mnoho dalších příspěvků k této tematice. Organizovala pravidelná setkávání Přátel přírodních zahrad a podílela se na projektech Přírodní zahrady bez hranic.

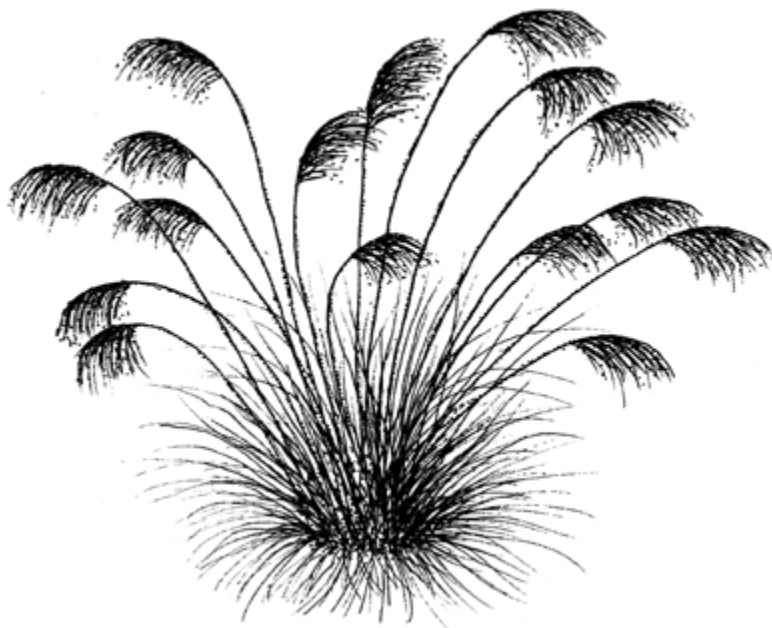
O ČEM JE TATO KNIHA?

Přírodní zahrady jsou zahrady, kde pěstujeme převážně místní stromy, keře, květiny či užitečné a léčivé rostliny, aniž bychom používali hnojiva a další cizí látky. Přírodní zahrady představují ten nejjednodušší, nejlacinější a obvykle na údržbu nejméně náročný druh pozemku. Zároveň jsou základem terapeutických a léčivých zahrad. Ty obvykle vycházejí z plánování zahrady založené na důkazech získaných studiemi. Pohled z okna do zeleně zkracuje dobu pobytu v nemocnicích i množství předepsaných léků, zahrada sladuje náš vnitřní čas, stromy zlepšují činnost srdce. V kontaktu s hlínou a rostlinou odeznívají deprese.

Kniha se nejprve zabývá dějinami zahrad, a to právě z hlediska dobrého života prožitého v náročné době. Přírodní zahrady zároveň vnímáme jako soukromou rezervaci pro ptáky, motýly a obojživelníky. Necháváme se inspirovat čínskými či japonskými zahradami, ale také shrnujeme praktické zásady toho, jak by měly vypadat léčivé zahrady pro děti, nemocné rakovinou či starší lidi. Nevyhýbáme se otázkám psychologie a filozofie zahrad. Píšeme pro zahradníky, zahradní a krajinné architekty i pro přemýšlivé lidi s několika květináči. Nejvíc nás však zajímá, jak žít dobrý život.

Ústřední část knihy tvoří sedm příběhů českých přírodních zahrad – od revitalizace starého lomu po běžnou, venkovskou zahradu či první firemní přírodní zahradu u nás. Ale dá se jít ještě dál. Na povrchu Země můžeme rozlišit přírodní a vytvořené prostředí. Na souši již dnes převládají vytvořená prostředí, něco mezi

přírodou a kulturou, která se podobají zahradě. Zahrada se stává modelem a metaforou celého světa. Komunitní zahrady jsou místa, kde lidé vytvářejí společnost založenou na vzájemné důvěře. Dobrý zahradník má určité vlastnosti, které z něj mohou udělat architekta budoucího světa. Zahrada je lékem na politiku a podobně jako ona doprovází lidstvo tisíce let. Skromně se hlásíme k tomu, že se nám v této knize jedná ne o to, jak vypěstovat zdravější rajčata, ale o to, jak změnit svět.

Zahrada prince Charlese

Václav Cílek

... v jednom z přemnohých odstavců svého života jsem také vládl nad několika záhony mrkve a kapusty a salátu a kedlubny; činil jsem to zajisté z jakéhosi romantismu, chtěje si dopřát iluzi farmáře. V příslušné době se ukázalo, že musím denně schroupat sto dvacet ředkviček, protože je nikdo jiný v domě už nechtěl jíst; následujícího týdne jsem tonul v kapustě, načež přišly orgie v kedlubně, dokonce dřevnaté. Byly týdny, kdy jsem byl třikrát denně nucen žvýkat salát, aby se nemusel vyhodit. Nehodlám nijak kazit radost zelinářům; ale co si nadrobili, ať si snědí.

Karel Čapek: *Zahradníkův rok*,
kapitola „O zelinářích“

Zahrada je místo, kde se zahradničí. Základní způsob, jak poznat zahradu, je starat se o ni. Zahradník je člověk, který osobně pěstuje rostliny. Základní dobrota zahrad spočívá v jejich mnohotvárnosti. Můžeme zde sbírat potravu, obdivovat květiny, číst poezii, opíjet se či hovořit o všem možném. Zahrada má plot. České pojmenování je odvozeno od místa, které je ohrazené, a podobně i anglická slova *yard* či *garden* mají kořen ve starém základu „geard“, který označuje ohradu. Stejně tak i (původem perské) slovo ráj – *paradise* – je místo za nějakou zdí, aby tam Pánubohu nelezli nějakí vagabundi. Ohradu slyšíme i ve slově hrad nebo *gorod*. Hlavní vlastností zahrady je to, že jsou dobré. Zahradničení je jeden ze základních způsobů, jakým navozujeme vztah k přírodě. Je považováno za ctnost. Mnoho lidí má nepřesnou představu, že hlavní hodnota přírody spočívá v divočině, tedy

přírodě bez vlivu člověka, v prostředí, které samovolně vzniklo, zatímco zahrada představuje vytvořené prostředí (*built environment*).

Pierre Grimal na první stránce svého klasického díla *L'Art des Jardins* (1974) píše, že „neexistovala civilizace, která by neměla potřebu mít své zahrady. Protože nejsou to zahrady, které živí tu část naší bytosti, která v sobě obsahuje základní potřeby a rytmy života?“ Zahrada je násilí provozované na rostlinách a současně služba přírodě. Tato služba vytváří resilientní (odolný) ekosystém, který je schopen provozovat ekosystémové služby, jako je například produkce kyslíku či snižování hlukové zátěže. Sloužíme a je nám slouženo. V dobách hojnosti nám zahrada dává radost z květin, v dobách chudoby tatáž zahrada poskytuje potravu. Krása a jídlo jdou spolu ruku v ruce a podle okolností jedno převažuje nad druhým.

Tato kniha vznikla tak, že Viktor Mačura koupil na okraji Tábora starý lom a udělal z něj oceňovanou přírodní zahradu. Byl jsem u toho od samého začátku. Její příběh je popsán v této knize. O nějakých osm let později se ukázalo, že tvorba této zahrady nejenom proměnila rodinu pana Mačury, ale také stále se rozšiřující okruh lidí kolem něj. Vnímám jsem to jako jakési pokračování táborského husitského hnutí mírovými prostředky. Měníme sebe, a proto měníme i svět. Místo mávání palcátem zasadíte dub. Pak jsem se začel do světové literatury a pochopil, že hnutí přírodních zahrad se po sto letech své existence stává součástí nově vznikajícího, „antropocenního“ vztahu ke světu. Je to něco tak nového, že většina lidí tyto aktivity považuje za zastaralé a pochybené.

Teprve při psaní této knihy jsem si uvědomil, že první přírodní zahradu jsem viděl koncem 90. let v usedlosti Highgrove v Gloucestershire, která patří princovi z Walesu, kterému říkáme princ Charles. Stručně řečeno jednalo se o návštěvu, kterou zorganizovali princovi architekti, se kterými jsme tehdy spolupracovali na revitalizaci Václavského náměstí. Už jsem to kdesi popsal, ale princ říkal, že v sobě cítí kapku krve svatého Václava, a jeho kolegyně nám vyprávěla, že jednou se princ vrátil tak unavený z rytí brambor, že usnul a skoro spadl pod stůl. Princ se učil hrát na harfu, a dokonce obnovil dávný úřad královského harfisty, který má pocházet z Walesu, opředeného legendami o králi Artuši. Jeden z jeho blízkých přátel se zmínil, že někteří lidé vidí v princovi vtělení krále Artuše a že lady Diana připomínala nevěrnou královnu Guineveru, ale to jsou jen místní zámecké drby. Kromě toho maluje příjemné, lehké realistické akvarely krajiny, zámečků a zahrad.

Architekti většinou nesnáší jeho názor, že architektura je věc tak závažná, že by neměla být ponechána jen v rukách architektů, a něco podobného by nejspíš šlo říct i o zahradách. Zahrady v Highgrove jsou rozsáhlé a obsahují v sobě prvky francouzských i orientálních zahrad. Tehdy mě nejvíc udivila snaha obnovit květnaté louky dokonce se vstavači a rekonstruovat kus běžné anglické předindustriální krajiny. Princ se svým zahradám a organickému zemědělství věnuje od roku 1980. Chápe to jako součást úsilí, které popisuje jako „jeden, velmi malý pokus uzdravit očividně krátkozraké poškození půdy, krajiny a našich duší“. Napsal, že „sice se to některým nemusí líbit a jiní mohou považovat mé (zahradní) úsilí za činnost, která nepatří do skutečného světa, nebo ji brát jako nákladný odpustek. Ať už to je, jak chce, tak moje setrvalá naděje je, že ti, kdo navštíví tuto zahradu, zde naleznou něco, co je bude inspirovat, fascinovat nebo jim přinese klid.“

Uvádím zde tento příklad královské přírodní zahrady – lépe řečeno přírodní části složené zahrady –, aby i ve skeptickém českém prostředí bylo jasné, že se nejedná o nějakou povrchní, nedávno objevenou zálibu, ale o záležitost, které nejspíš bude patřit kus budoucnosti.

Tato kniha je rozdělena do čtyř částí. V první části se seznamujeme s koncepcí přírodní zahrady, jak se vyvíjela v proudu dějin, a způsobům, jak ji vytvořit. V druhé části podává skupina autorů návod, jak vytvořit přírodní zahradu tak, aby sloužila nám i přírodě. Ve třetí části najdete příběhy sedmi různých přírodních zahrad, a to včetně revitalizace starého lomu či snahy vytvořit firemní přírodní zahradu uprostřed Českých Budějovic. V poslední části knihy rozšiřujeme koncepci přírodní zahrady na vztah k přírodě, zahradám a obecně k vytvářeným stanovištím v antropocénu. Jedná se zde i o další možné zahradní formy, jako jsou léčivé či terapeutické zahrady. Slovo zahrada zde už nabývá významu vytvořeného prostředí. Vytvořeným prostředím dříve bývalo okolí sídel, dnes to je většina planety. Od několika záhonů se zeleninou a bylinkami jsme se tak posunuli ke krajinotvorbě, ale i k psychologii a sociologii téměř planetárního měřítka.

Začínáme však malým rozměrem české přírodní zahrady, jakou na svém pozemku buduje jeden zapálený zahradník, někdy i jeho rodina či sdružení, které se touto činností zabývá. Bezprostředním cílem je vytvořit síť přírodních a léčivých zahrad, kam pro praktické poučení mohou chodit školy a pro klid duše všichni ostatní. Nemohli jsme se však vyhnout i velkým zahradním celkům, jako je Eden Project, který ročně navštěvuje víc než

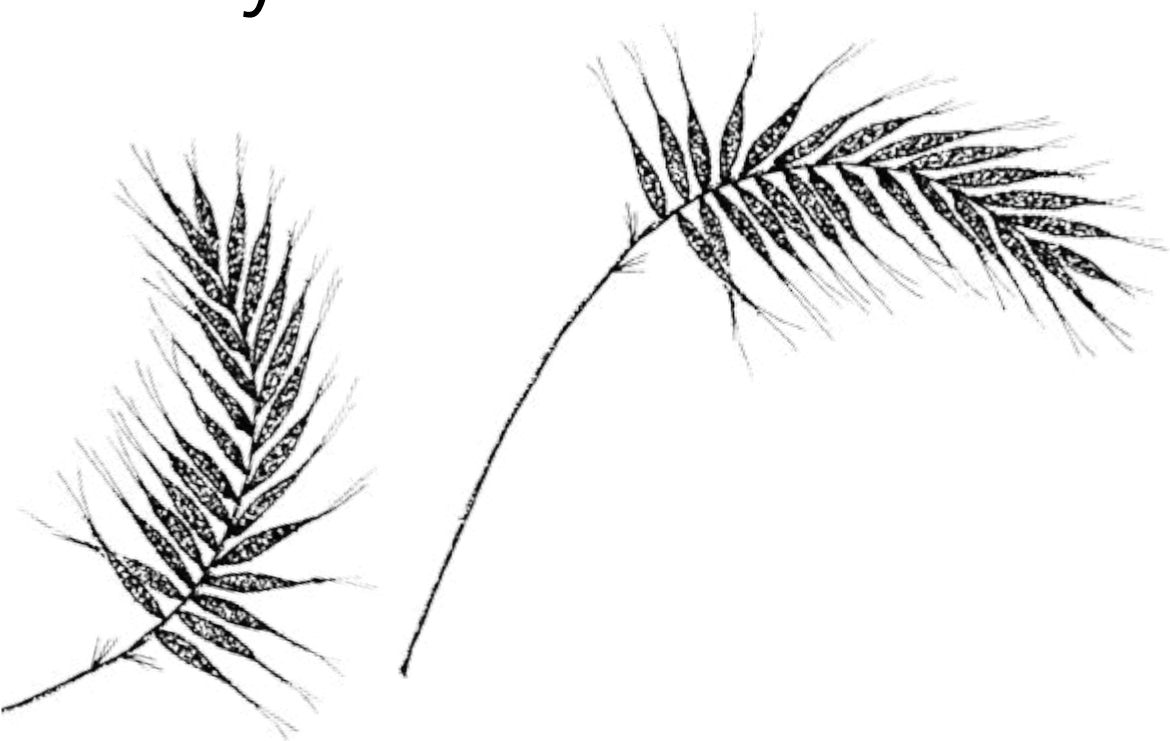
milion návštěvníků. Podobně jako zahrady a zahrádky i obrázky v této knize představují směsici malého i velkého, naivního i profesionálního umění, které spojuje obdiv ke stromům, bylinám a ptákům.

Viktor Mačura, iniciátor této knihy a zastánce zásady, že prostřednictvím zahrad měníme sebe, a tím pádem svět, mne požádal o pomoc při jejím editování. Shromáždil příspěvky, které jsem za pomoci dalších autorů, zejména Mojmíra Vlašína, doplnil dalšími poznatky. Nepovažuji se za praktického zahradníka, byť se o naši roky zanedbanou zahradu nepříliš intenzivně starám, takže se v závěrečné části knihy věnuji spíše přesahům směrem k filozofii a psychologii zahradního a přírodního prostředí a k umění. Doufám přitom, že textem občas probleskne i malý kousek věčnosti.

ČÁST I.

Stručné dějiny zahrad a přírodního myšlení

Neexistovala civilizace, která by nepotřebovala vytvářet zahradu

Eva Mačurová, Václav Cílek, Mojmír Vlašín

O čem je tato kapitola? Každá usedlá civilizace měla potřebu vytvářet zahrady, které by byly víc než místem, kde se pěstují potraviny. Zahrady jsou možná stejně staré jako obydlí a jen o něco málo mladší než umění. Komponované krajiny s megalitickými památkami sahají až deset tisíc let do minulosti, ale teprve v Mezopotámii a Egyptě můžeme doložit velkorysé parkové úpravy. Každé kulturní období si vytvářelo svůj obraz zahrady, ale vždy v ní vidělo klidné útočiště, místo, kde se obnovuje síla člověka a jeho schopnost obstát ve zmatcích světa, či dokonce ráj. V této kapitole stručně procházíme dějinami zahrad, ale podrobněji se věnujeme až německé národní zahradě, americké koncepci ducha prerie a myšlence přírodní zahrady.

Zahrada s pyramidou

Hledáme způsob, jakým uvažujeme o zahradách, či dokonce o světě. Navíc platí, že najít si správnou osobní zahradu znamená najít sám sebe. Zahrada je něco jako žalm, který typicky začíná lamentací nad stavem světa a vlastní mizérií, pak se zklidňuje a na závěr už člověk nemluví o sobě a neprosí jen za sebe, ale obrací se do života celé komunity. Zahrada je zároveň místem radosti, je vinohradem, zpěvem a hrou. V dalším textu budeme neustále oscilovat mezi vážným symbolismem světa a způsobem, jakým vidíme krajinu porostlou révou za vlažného večera při zapadajícím slunci po třetí sklenici dobrého vína.

William Shakespeare považuje zahradu za království, ale v menším měřítku. Je to místo, které spravujete podle libosti, ale vždycky tomu tak

nebylo. Teprve nedávno byly v Egyptě vykopány zbytky plánovaných zahrad a stromořadí z doby Staré říše, tedy právě z toho období, kdy byly vystavěny největší a nejkrásnější egyptské pyramidy. Poblíž domů se jednalo o zahrady s pravoúhlými nádržemi na vodu, ve kterých bývají zobrazeny ryby – zejména tilapie, někdy lekníny a papyrus. Kolem rostlo několik druhů palem včetně nejběžnějších datlových stromů a sykamor. Okolí pyramid dnes vnímáme jako pustou poušť, ale v době jejich stavitelů se jednalo o semiaridní krajinu s rozptýlenou vegetací. Přístup k pyramidám byl možný několika způsoby, a to i cestami osázenými stromy. Při práci na pyramidových polích jsme si mnohokrát všimli, že i daleko v poušti nalézáme zbytky například červené asuánské žuly. Jediná možnost, jak se mohla žula dostat stovky metrů daleko od staveb, byla komponovaná krajina s plánovanými krajinnými úpravami (*landscaping*). Při stavbě pyramid byl totiž využíván místní kámen i směs písku a kamenů, která se sypala do komor ohraničených hrubými, tenkými sádrovými maltami jen mírně zpevněnými, zdmi. Ty tvoří základní hmotu většiny pyramid. Vznikla tím pružná struktura, která dobře odolává zemětřesení. To je sice schopné rozbít betonovou desku, ale pytli s pískem neudělá nic. Konstrukčně pyramida představuje na povrchu nazdobený pytel písku.

Kolem pyramid pravděpodobně v době jejich výstavby existoval celý systém lomů, pískoven a stavebních jam. Při dokončení stavby byly tyto chaotické, technické struktury zavezeny a okolí bylo upraveno jak z hlediska morfologie, tak i porostu. Finální úprava pyramidy pak spočívala v obložení bílým ušlechtilým mramorem či žulou a posazením vrcholového jehlanu – pyramidionu – obvykle z černého dioritu s nakreslenými zlatými očima. V každém případě při volbě místa pyramidy hrál svoji roli nejenom geometrický vztah ke slunečnímu obelisku v Heliopoli, ale také nízké návrší s dobrou viditelností, přítomnost Nilu, jeho kanálů a vodních nádrží, jako byl Abúsírský rybník. A protože jsou pyramidy orientovány i vzhledem ke skupině hvězd kolem Polárky, vyvažoval celý pyramidální komplex vztahy k vesmíru, vodě, zemi i k rostlinám (egyptské sloupy jsou znázorněním kmenů) a pravděpodobně i ke zvířatům. Pozdější rosenkruciánské či zednářské zahrady se snažily tuto symboliku napodobit, ale k pochopení egyptského světového názoru měly ještě méně klíčů, než máme my. V každém případě, uvidíte-li pyramidu, domyslete si kolem nich vodní nádrže s rybami a pečlivě zasazené stromy a zároveň uvažujte, kde je Polárka a jak se nad celým komplexem klene Mléčná dráha, ve které podle mýtu pramení Nil.

Ptáci a zahrady k sobě patřili už na Krétě

Antický svět byl jednodušší. Odysseus vypráví, jak jej jeho otec Laertes – a to už na sklonku bronzové doby – učil zahradničit. Pozdější řecké zahrady pravděpodobně představovaly běžné terasované vinohrady s několika záhony. Nebyly to tedy rekreační zahrady v našem slova smyslu. Řekové však někdy jako „zahradu“ označovali přírodní stinné místo v blízkosti vodního pramene. Zde vedli rozhovory, zpívali či filosofovali. Tento zvyk má svůj původ nejspíš u pasáků ovcí a krav, kteří se potkávali u napajedel, kde spolu hovořili. Stáda měla velkou cenu, takže jejich strážci bývali básníci i královští synové. O bohatosti mladších římských zahrad svědčí několik zachovaných fresek, a to zejména slavné vyobrazení zahrady z vily Livie Drusilly, třetí ženy císaře Augusta. Kromě palem a jabloní na ní vidíme i množství ptáků a motýla. Zdá se, že ptáci a zahrady patří k sobě již nejméně dvě tisíciletí. Pro Římany jsou však typické peristylové zahrady, tedy uzavřené obdélníkové prostory s několika stromy a fontánou, u které obvykle stála socha.

Vzorem pro antické zahrady byly nejspíš perské zahrady, které však mohly být odvozeny z ještě starších indických a obecně buddhistických zahrad, jejichž zbytky se zachovaly například v Sigiriyi na Srí Lance. Důležité je, že i nejstarší zahrady skoro vždy pracovaly s vodou a se symbolikou stromů. Nejvýznamnější bohové nemuseli být vyjádřeni sochou, ale druhem stromu. Dodnes všude v Indii nalézáme drobné svatyňky, u kterých je vysazen strom, který nakonec přebírá funkci kaple. Není vyloučeno, že i u nás dodnes obvyklé vysazování lip u kaplí, zejména věnovaných Panně Marii, má tyto indoevropské kořeny. Pro Orient bývá typické rozdělení zahrady na čtyři čtvercové díly. Vnější hranici vymezuje zeď a vnitřní hranici tvoří uprostřed se křižující zavlažovací kanály. Tento design je známý jako „čtyři zahrady“ (*chahar bagh*). Pravidelně se s ním setkáváme u muslimských zahrad, kde je předobrazem ráje. I v tomto případě se nejspíš jedná o univerzální symboliku, jakou známe z rajských dvorů evropských klášterů. Byla to byzantská zahradní tradice, která ovlivnila jak evropské, tak i muslimské zahradní umění, které navíc čerpalo z perské kultury.

O středověkých zahradách máme poměrně málo informací. Výjimečný je plán opatství v Sankt Gallenu z 9. století. O něco mladší jsou iluminace rukopisů a popis zahrady s pergolou v Boccacciově *Dekameronu*. Středověká zahrada byla uzavřená (*hortus conclusus*), obvykle spjatá s Pannou Marií a osázená růžemi. Zdá se však, že svět literárních zahrad byl odlišný od

reálného světa, protože knihy se v té době zabývaly především otázkami víry a spásy. Na několika mála světských středověkých vyobrazeních vidíme odpočívající měšťany i poněkud frivolní scény.

Základní dobrota světa se dá vyjádřit číslem nebo šalvějí

Tyto zahrady kontrastují s užitkovými zahradami pozdního středověku, což byly před volně pobíhajícími prasaty chráněné záhony se zeleninou a bylinkami. Početná přírodní léčiva jsou popsána například ve spisech Hildegardy z Bingenu. Podobně jako nás egyptské zahrady nutí přemýšlet o hvězdách, tak v sobě Hildegardiny rostlinné léky obsahují něco ze základního dobra světa. To se projevuje harmonií, která se dá vyjádřit číslem. Číslo samo o sobě je aritmetika, číslo v prostoru je geometrie, číslo v čase je hudba a číslo v času a prostoru je astronomie. Středověká hudba bývala označovaná za nauku o číslech. Hildegarda samotná patřila mezi významné skladatele své doby. Podobné harmonické poměry jako v hudbě se dají vyjádřit v architektuře gotických katedrál či renesančních zahrad. Občas přijdete do takovéhoho místa a padne na vás klid, aniž víte, odkud pochází.

Jenže touto cestou v přírodních zahradách vůbec nemusíme jít, protože harmonie se dá rovněž vyjádřit světlem anebo organickým tvarem či lépe řečeno kombinací organických tvarů. Spíše je důležité uvědomit si, že dobrá zahrada v sobě obsahuje i harmonickou hudební složku, a obvykle platí, že čím víc not či rostlin použijeme zároveň, tím obtížnější je tuto harmonii vyjádřit. V regeneračních zahradách lepšího výsledku dosahujeme zenovým, orientálním minimalismem – kombinací několika mála prvků: například tráva, barevná květina a strom nebo kámen, mech a pokřivený strom. Dobře hudebně komponovaná zahrada „hraje“ celý rok a každé období jinak. To je to Vivaldiho *Čtvero ročních dob*. Části partitury se dají použít jako zahradní design, podobně jako hudební skladby v alchymickém díle Michaela Maiera *Atalanta fugiens* pravděpodobně naznačují poměry, v jakých se mají míchat chemikálie.

V zásadě platí, že geometrické zahrady jsou doslovné s tvrdě vyřčenou matematikou, zatímco například čínské zahrady či obecně dobré přírodní zahrady mají harmonickou složku skrytou, protože – řečeno řeckými slovy – „přirozenost se ráda skrývá“. Podobně v čínské zahradě tao, které se dá jmenovat, už není taem. Řád by neměl být na první pohled viděn. O tom však později.

Současná klášterní zahrada se podobá té středověké, ale jeden rozdíl tady je – používá kapénkovou závlahu; Athos, oblast kláštera Pantokratoros.

Když je zahrada víc než zámek

Nepíšeme historii zahrad, ale snažíme se dohledat inspiraci pro tu vlastní. Skutečná éra moderních zahrad začíná v italské renesanci. Ta je směsicí okouzlení, požitku ze světa, pusté fantazie, hry symbolů či touhy ukázat vlastní prestiž. A kdoví čím ještě... Pěkná zahrada stála víc než zámek, na zámku bylo deset sloužících, v zahradě dvacet zahradníků. V podstatě to je divadelní scéna. Pustíme ji z hlavy. Důležité je, že v této velkolepé, na oddiv stavěné hře někde musí být tajná zahrada, vlastní kout, který se návštěvníkům neukazuje a kde člověk může být sám sebou. Další podstatný rys spočívá v tom, že dům a zahrada tvoří jeden celek. Tehdejší architekt plánoval dům i zahradu společně, ale už o století později se obvykle jednalo o oddělené projekty. Nemusíme to ani říkat, ale v současnosti se opět jedná o jeden životní prostor. V teplém klimatu zahrada vždy představovala další místnost domu a bylo nutné ji tak pojmát.

V italské renesanci, nejprve nejspíš v Pise kolem roku 1543, vzniká první živoucí sbírka léčivých rostlin, a tedy první botanická zahrada. Je to

tak evropské! Jenže inspirace možná přišla až od Aztéků v Jižní Americe, kteří budovali dlouhé obdélníkové pozemky se vzorníky důležitých stromů a rostlin. Mistr Luca Ghini z Pisy poprvé na světě kultivoval kaštanovník (jírovec), tulipány, magnolie a mnoho dalších, dnes běžných rostlin. Pro tropické druhy bylo třeba založit skleníky. O zdejší palmě zasazené v roce 1585 se vypráví, že se stala inspirací pro Goethovu teorii o morfologii rostlin *Die Metamorphose der Pflanzen* (Proměna rostlin) z roku 1790. V botanické zahradě v Padově pro změnu pěstovali první brambory a pečovali o trnovník akát (1575). Akátové lesíky, ať už si o nich myslíme cokoliv, jsou pozdně renesančním dědictvím stejně jako Michelangelo.

Jak správně přenést zahradu z kopců do roviny

Život milující Francouzi si rychle oblíbili italské zahrady, ale mělo to jeden problém. Většina francouzských zámků ležela někde u řeky v rovině a nemohla si dovolit stupňovitou dispozici toskánských zahrad zakládaných v kopcovité krajině. Místo toho vymysleli něco podivného – přírodu, která nevypadala jako příroda, ale jako architektura, tedy geometrickou zahradu. U větších zámků tato zahrada už neměla lidský, ale koňský rozměr, protože byla určena k projížděkám, a obejít ji pěšky dost dobře nešlo. I na příkladu tehdejších zahrad vidíme, že systém byl neudržitelný a ve vzduchu se již vznášela revoluce. Přesto Francouzi rozvinuli užitečný koncept sekundárních zahrad – mohly to být soukromé zahrady určené k odpočinku a rozjímání, ale také například čínské zahrady. Pro nás z toho vyplývá, že je možné, ba žádoucí i v zahradě českého měřítka mít vlastní, skrytou lavičku a o kus dál třeba kout s orientálními květinami či japonizujícím kamenem.

Anglický krajinný park

Anglická zahrada je vlastně pastevní krajinou s osamělými stromy. Zvířata o poledním žáru – u nás krávy, ale v oborách i jeleni – se ukrývají pod stinnými stromy. Ovce a kozy je okusují, jeleni a daňci o ně otloukají parohy, takže každý pastevní strom je vždy nějak poškozený, roste nepravidelně či nakřivo, a je tedy osobitý (možná někdy i osobnostní). Po Velké francouzské revoluci zvítězily anglické zahrady i ve Francii, a to z jednoduchých důvodů – nepřipomínaly výstřelky bohaté šlechty a taky jejich údržba stála

Řekli bychom, že do této uličky se nevejde pomalu ani vůz, ale přesto je lemovaná zahrádkou, aby květiny zjemňovaly kamenné dláždění. Na první pohled se to nezdá, ale i tyto drobnosti jsou součástí francouzské vinařské kultury; Beaune.

mnohem méně. Postupně se i ve střední Evropě prosadil přístup, že těsně vedle vily či záměčku máme něco jako italskou zahradu s tvarovanými keři, kamennými zídkami a sochami, o něco dále kousek geometrické francouzské zahrady, která přechází do anglického parku a ten skoro neznatelně do přírody. Vznikl tak koncept zonální zahrady 19. a 20. století, ve které nejbližší domu sázíme rostliny určené pro kuchyni a k tomu květiny pro radost, o kousek dál máme pár užitkových stromů a úplně nejdál už rostou lesní druhy a počíná království civilizačně nalomené divočiny.

Severští návštěvníci z Nizozemí, Brabantska a dalších protestantských zemí byli italskými renesančními zahradami někdy okouzleni, jindy zděšeni. Nazývali je priapskými, dnes bychom řekli falickými, a chtěli, aby v jejich zahradách panoval Ježíš, a ne Bakchus. Italská renesance se totiž obrací k mírně požívačné antické mytologii, zatímco pro přísnější severskou

renesanci jsou určující pozdně antičtí církevní Otcové. V chladnějším klimatu a u spořivých protestantů nehrála voda takovou roli. Nepotřebovali se ani v létě ochlazovat, ani investovat do zábavy a hříček náročných vodních strojů a dlouhých potrubí. Místo toho se specializovali na suše geometrické záhony s názvy rostlin, které začali klasifikovat a popisovat, jak to známe ze zahrady v Leidenu.

Barokní krajina je přírodní zahrada velkého měřítka

V baroku se rozvíjí nový fenomén, který svého pozdního vrcholu dosahuje kolem poloviny 19. století. Je to představa, že se celá krajina může stát zahradou. U nás obvykle hovoříme o komponované krajině (*designed garden*), ale běžnější anglický výraz *landscape garden* znamená krajinná zahrada. V podstatě se jedná o přírodní park velkého měřítka. Původ myšlenky je nejspíš nutné hledat v oborách, které byly rozsáhlé, ale také sloužily zábavě a často obsahovaly hvězdovitou síť cest, na kterých bylo možné pozorovat a lovit zvěř. Uprostřed hvězdice cest stál hajný a dával pozor, do kterého segmentu zahrady zvěř přechází.

V Čechách a na Moravě byly k zámeckým parkům a oborám doku-ponovány aleje, zámečky a lusthauzy a – tak jako na jižní Moravě, v okolí Kačiny na Kutnohorsku či Zahrádek na Českolipsku – celé, neustále zdokonalované rybníční soustavy. Cílem bylo vytvořit užitečnou zahradu, která bude zároveň ne-li krásná, tak alespoň dobře organizovaná a příjemná. Jedním z evropských vrcholů komponované krajiny leží nedaleko Wörlitz v Německu. Princ Leopold III. Friedrich Franz von Anhalt-Dessau, zde během čtyřiceti let (asi 1764–1804) na ploše 150 km² vytvořil *Gartenreich* – zahradní říši. Dnes se jedná o historické dědictví UNESCO, které je kolem šesti zámečků zachované asi na polovině tehdejší plochy.

Je zajímavé, jak myšlenka zahrady rezonuje moderními dějinami Evropy. U Čechů a Moravanů se spíše jedná o zahrádku, která přináší něco k jídlu a potěšení z květín, ale zejména u Němců a Britů se přímo dotýkáme základů národní identity. Pro Němce se již od konce 19. století až po druhou světovou válku jednalo o nacistickým režimem zneužitě, téměř mystické splnutí země a národa. Angličané sami sebe ještě před několika desítkami let vnímali jako národ spjatý s venkovským životem, starými stro-
my, říčními kanály, úvozovými cestami a gotickými kostely.

Historik Roy Strong v knize *Visions of England: Or Why We Still Dream of a Place in the Country* (Vize Anglie: Proč stále sníme o místě na venkově) dokazuje, že právě sen o venkově celá staletí vytvářel anglickou mentalitu, která se s příchodem digitálního věku začala rozpouštět v moři globalizace a nebyla ničím nahrazena. V anglické národní duši po ní zůstala díra s roztrženými okraji. Alespoň to tak donedávna vypadalo. Koronavirová epidemie zvýšila zájem o zahrádky, takže v některých hrabstvích se zahradami zabývá až o 70 % lidí víc než před několika lety. V Anglii to je asi 27 milionů lidí, a to včetně nejmladší generace mileniálů. Kanál BBC považuje pořady o zahradách za svoji vlajkovou loď. Ale český či moravský zahrádkář nemusí vstupovat do diskusí o evropských či národních hodnotách. Vytváří je totiž.

Eden Project

Zahrady dodnes patří mezi nejčastěji navštěvované britské památky. Například moderní Eden Project v Cornwallu ročně přivítá kolem 1,5 milionu návštěvníků. Přitom byla tato „zahrada“, otevřená v roce 2001, vytvořena v opuštěné jámě po těžbě kaolinu. Na počátku byla velkolepá vize Tima Smita, který přizval architekty sira Nicholase Grimshawa a Dominica Colea. Společně vytvořili rozsáhlý areál, kterému dominují polokulovité skleníky nazvané biomy. Biom deštného pralesa obsahuje chodník nad vodopádem, jehož okolí je osázeno kaučukovníkem a rostlinami dávajícími kávu, čokoládu a tropické ovoce. Podobně je menší středozemní biom osázen citroníky, vinnou révou a olivami. Vnější prostor je věnován rostlinám, které najdete na anglických zahradách. Bohatě jsou zastoupeny užitkové rostliny, které dávají dřevo, léčiva a jedlé plody. Běžný návštěvník, typicky to bude anglický školák, si může prohlédnout zdroj ovoce, jaké jinak vídá jen v supermarketu, či domácí přírodní léčiva.

Eden Project je krásný na pohled, ale jeho základní význam spočívá v poučení o tom, jak vypadá příroda a jak se s ní má či dá zacházet ku prospěchu jí samotné i člověka. Konají se zde přednášky například o transformační ekologii, probíhají nejenom praktické kurzy, ale probírají se základy zahradní psychoterapie a obecně záležitostí spjatých spíš s duší a vnitřní rovnováhou člověka. Z obchodního hlediska (vstupné v roce 2020 stálo 26 liber) se ukazuje, že Eden Project oživil místní ekonomiku, do které ročně přináší asi dvě miliardy liber. Je to velký projekt bohaté země a osvědčených investorů.

U nás se mu blíží menší projekty zoologických a botanických zahrad, zejména v Praze-Troji, nivní krajina ve Sluňákově u Olomouce či ukázková přírodní zahrada v Hostětíně. Je však možné jít i mnohem skromnějšími, a přitom možná stejně užitečnými cestami mnoha malých přírodních zahrad, kam mohou chodit místní mateřské školy a děti ze základních škol.

Myslíme, že to je zapotřebí. Jeden z autorů mnoho let učil americké studenty. Jednou se nám na okraji Jestřebí stalo, že jsme narazili na zplanělou jablůňku obtíženou plody. Studenti se hned ptali, co že to je za strom. Pedagog se zakousl se do jablka, což jim zpočátku přišlo nebezpečné, ale záhy se začali u stromu, který viděli poprvé v životě, fotit a fotky rozesílat do zbytku světa. Ti odvážnější si rovněž utrhli jablko. V Praze zase byly oblíbené vycházky do zahrad na úpatí Petřína, kde je možné trhat jablka a hrušky. Bylo zábavné pozorovat, jak rychle u studentů, kteří nikdy žádné plody netrhali, „naskočily“ přírodní instinkty, jak úplně uvnitř ožili, jako by objevili nějakou vnitřní komnatu, o které dříve neměli ani tušení.

Objev domácí divočiny

Zahrada o rozloze půl hektaru stěží může být plnohodnotnou divočinou, ale přírodou být může. Abychom porozuměli, jak se vyvíjela myšlenka přírodní zahrady, vraťme se nejprve do Anglie v období kolem průmyslové revoluce a vzniku obrovské koloniální říše. Zalesněnost Anglie tehdy byla pouhá 4 % (dnes je o něco víc než dvojnásobná). Angličané přitom měli k lesům téměř mystický vztah. Každý strom byl bohatstvím, protože jednou za čas jste třeba museli vyměnit trámy v kostele a rovněž lodě, mosty a kůlny spotřebovaly ohromné množství dřeva. I vypálit cihlu může být problém, když schází dřevo. Hlavní důvod již středověké těžby anglického uhlí je jednoduchý – země neměla dost dřevěného uhlí, aby se lidé v zimě zahřáli nebo si mohli připravit potravu. Anebo si vezměte typický anglický lov na lišku. Pochopitelně že by aristokraté raději lovili jeleny, ale kde je v odlesněné krajině vzít? Z divočiny jim zbyla právě jen liška, jakou dnes potkáte i v zahradní kolonii. K jejímu lovu upravili pušky a vyšlechtili speciální psy. Je to skoro, jako kdybyste se vypravili na lov vrabců nebo sýkorek.

Zbytky anglických lesů byly přísně chráněné, ale u vil a zámečků vznikaly napodobeniny lesů – anglické parky. On i rozvoj anglických

Průhled Neptunovou fontánou k Schönbrunnu. Fontána, jakkoliv krásná, má v tomto případě imperiální funkci. Ukazuje, že dům Habsburků se podobá slunci vycházejícímu nad oceánem a je schopný vládnout zemi i vodám. Zahrada se zde stává vyjádřením moci a vlády.

venkovských zámečků vypadá velmi italsky, ale byla to v mnoha případech reakce na to, že se v uhlím zakouřeném městě nedalo žít. Dalším důvodem byly v Itálii i Anglii morové rány. Virová pandemie i nám opět připomněla potřebu venkovského útočiště. S divočinou to je tak, že když jí je moc, tak je nepřítelem, ale když začíná scházet, stává se předmětem ochrany. Pokud vás překvapuje, že jedny z prvních velkých snah o ochranu lesa se odehrály v Keni a Indii (viz dále), je vysvětlení jednoduché. Koloniální úřady nechtěly, aby tyto země skončily bez lesů jako jejich domovská Anglie. Podobný vývoj proběhl i v Americe, kde byl zakladatel ochrannářského hnutí George Perkins Marsh svědkem odlesnění celých severoamerických států. Viděl erozi, změlčování řek a celkovou degradaci přírodního prostředí, jakou později jako americký diplomat v Turecku a Itálii rozeznal ve Středozeří. Horští lvi z Řecka a Itálie zmizeli již dávno. Jeho kniha *Man and Nature* (Člověk a příroda; 1864) se na mnoho desetiletí stala základním dílem ochrannářského

hnutí a dnes je považována za předchůdce antropocenního myšlení o lidském přetváření planety.

Marshovi se přitom nejednalo ani tak o ochranu samotné divočiny, ale o nalezení kompromisu mezi využíváním krajiny a přírodou. Kladl si otázku, která byla aktuální snad v každém věku – jak je možné krajinu ekonomicky využívat, a přitom zachovat její přirozený základ? V podstatě totéž testujeme v přírodní zahradě – jak stanovit správný poměr divočiny a kultury. Je zajímavé si uvědomit, že i česká přírodní zahrada reaguje nejenom na domácí klášterní zahrádky nebo záhonky našich babiček, ale i na italskou renesanci, britský imperialismus a lakotný americký pokus o ovládnutí přírody. Nepřekvapí nás proto, že koncepce přírodní zahrady vznikla zkřížením dvou národních tradic – britské nostalgie ztracené divočiny a německého smyslu pro půdu a domov.

Terribilità: italská stopa

Nic není vzdálenějšího myšlenky přírodní zahrady než italská geometrizující zahrada, která imituje architekturu. Pochopitelně se nejdřív přejedla samotným tvůrcům, kteří si při četbě Vergilia představovali rozsáhlé antické lesy. Již v 17. století začíná italský malíř Salvator Rosa malovat divoké průsmyky, vyvrácené stromy a lesní interiéry, které evokovaly něco mezi krásou, pocitem přírodní síly a nebezpečím. Tato směsice emocí byla nazvána slovem *terribilità*, hrůznost. Terror je hrůza, ale ve starších významech rovněž chvění. Ve slovním základu slyšíme „terra“ – země. Je proto možné, že se původně jednalo o pocit velkého strachu a úcty, který vzniká při zemětřesení. Tato hrůza byla doprovázena úctou k bohům. Pro Řeky byl zemětřesením bůh moří Poseidon, protože zemětřesení v horách nepůsobila velkou škodu, ale doprovodné tsunami ničilo bohaté přístavy.

V těch dobách básníci četli starou literaturu. Malíři se s nimi stýkali a někdy malovali jejich představy. Patřil mezi ně například Claude Lorrain a Nicolas Poussin. Zdá se, že mnoho nápadů, které zahradníci realizovali, bylo dřív namalováno. To se týká i zakladatele anglické krajinné zahrady Williama Kenta (1716–1783), který zpočátku působil jako malíř v Itálii, později navrhoval domy v Anglii, a přitom měl pocit, že dům a jeho zahrada by měly být jako „namalované“, a to jej přivedlo k zahradní architektuře.

Zahrada, která vypadá jako něco jiného

Nejslavnějším zahradním architektem 19. století se však stal Lancelot „Capability“ Brown. Jeho přezdívka „Capability“ je odvozena od toho, že svým klientům říkal, že jejich pozemek má schopnost vyrůst do něčeho mnohem krásnějšího. Jeho vynálezem byla zahrada, která jako zahrada nevypadala. Jemně zvlněné travní plochy se střídaly se skupinami stromů a jezírky, která někdy připomínala řeku. Jeho krajinné zahrady byly krásnější než krajina sama, a tak jeden z jeho kritiků doufal, že umře dřív, než se do ráje dostane Brown a zvelebí ho. Není možné zde uvést ani základní jména anglické zahradní architektury, ale pro hnutí přírodních zahrad je důležité, že poměrně záhy vzniká, a to i v samotné Itálii, odpor ke geometrickým tvarům, což vede k vytvoření nikoliv divočiny, ale spíš představy, jak by mohla v ideálním případě vypadat příroda v antické době.

Tato původně malířská inspirace se rychle rozšířila do Británie už jenom z toho důvodu, že cesta do Itálie byla pro bohatší anglické třídy povinností. Angličané sice kopírovali italské renesanční zahrady a zamilovali si cypřiše a cedry, ale duševně bližší jim byl přírodní park. Jeho základy spočívají ještě na klasickém renesančním vzoru, ale v průběhu 18. a 19. století se stále víc posouvají romantickým směrem. A teprve koncem 19. století se v rámci hnutí Arts and Crafts začínají vracet k jednoduchým zahradám. V té době se silně uplatňují středověké motivy, ale i dekory látek složené z propletených květin někdy až japonského vzhledu. Hnutí, které se částečně kryje se secesí, se nedá jednoduše definovat už jenom proto, že odeznívá až s nástupem funkcionalismu počátkem 30. let 20. století. V zásadě však většina jeho osobností vyznávala jednoduchý, přirozený život a byla skeptická k tovární výrobě a obecně ke strojům. Byla to i doba, kdy se objevoval lidový ornament a hudebníci se vraceli k lidové písni. Od samého začátku se součástí Arts and Crafts stalo – a to zejména v Anglii – budování městských zahrad.

Tyto západní vlivy, zejména knihy Johna Ruskina, ovlivnily vývoj v Japonsku, kde vzniklo hnutí Mingei založené na tradičních textilních dekorech a obecně vzorech lidového umění. Tohle je záležitost, která se nesmí podceňovat. Vezměte běžné přísady hnutí Mingei – lidový vzor z obřadní textilie, kousek japonské zahrady, dva samuraje a jednoho nindžu – a dostanete současnou japonskou identitu. Na počátku ale možná naleznete úvahy Johna Ruskin a hudbu Ralpha Vaughana Williamse. Ale prostředek příběhu

už je japonský. Modernizující národ nalezne svoji vlastní minulost a trochu ji příkráslí, asi jako si Američané v podstatě vymysleli Divoký západ a místo samurajů použili kovboje. A na konci tohoto příběhu dojde k vývozu japonské kultury a obohacení světa nejenom o akční hrdiny, ale i o zenový klid, střídmost krásu a vztah k přírodě, jaký známe ze zahrad, haiku či nádherné Bašóovy knihy o cestě do vnitrozemí. Ale podobný vývoj uvidíte třeba na malované chodské keramice, jakou se snažil prosazovat Jindřich Šimon Baar, nebo v melodiích lidové hudby, kterou sbíral Béla Bartók. Poučení pro přírodní zahradu: domácí i zdomácnělé květiny jsou životně důležité.

Viktoriánská zahrada byla tvrdá, formální, geometrická a obsahovala exotické rostliny sesbírané po všech koncích impéria, nad kterým slunce nezapadalo. Měla určitou pompu a chtěla na návštěvníky udělat dojem. Nový druh zahrad, který propagoval zejména irský zahradní architekt William Robinson v knize *Wild Garden* (Divoká zahrada; 1870), byl naopak menší, nepravidelný, využíval domácí dřeviny a jejich evropské či americké analogy a víceleté rostliny a dobře se v něm měl cítit hlavně její majitel. Robinson zaváděl ve své době revoluční techniky, jako bylo používání místních keřů i velkých skupin kvetoucích rostlin. Přírodní zahrada byla v jeho pojetí spíš nějaký menší kout nebo pozvolný úvod do dalších částí zahrady, kde již používal evropské a americké stromy, keře a květiny. Vyhýbal se však „bombastickým“ exotickým dřevinám. Naopak zaváděl alpina, skalnatá stanoviště porostlá horskými druhy. „Divokost“ jeho zahrad spočívala v tom, že netrénované oko téměř nerozeznalo přírodní scenerii od pečlivě a nenápadně plánované zahrady.

Malovat rostlinami

Gertrude Jekylllová se chtěla stát malířkou, ale když zjistila, že její oči nevydrží nad papírem, začala místo toho malovat květinami. Jejím vzorem byl William Turner a později i malíři hnutí Arts and Crafts. Běžnou zahradu přirovnávala ke krabici s barvami, ale teprve správným využíváním barevné škály a za použití doplňkových a kontrastních barev bylo možné vytvořit zahradu jako obraz, jako umělecké dílo. Možná k tomuto chápání přispěli i Japonci, kteří měli rovněž tendenci ze zahrady udělat obrázek. Jekylllová měla to štěstí, že pracovala s významnými architekty své doby, a tak se mohla podílet na 400 zahradách.